

Nevelésszociológiától az oktatáskutatásig – és tovább?

Amerikai nevelésszociológusok önéletrajzai

KOZMA TAMÁS

Debreceni Egyetem

ALAN R. SADOVNIK & RYAN W. COUGHLAN (eds): *Leaders in the Sociology of Education: Intellectual Self-Portraits. (Leaders in Educational Studies 9.)* Rotterdam, 2016. Sense Publishers. vii + 300 p. ISBN: 978-94-6300-715-3

Olyan, hogy „nevelésszociológia” nincs az amerikai angolban. Pontosabban nincs meg az a különbség, amelyet mi érzünk – német mintára – oktatásszociológia (*Bildungssociologie*) és nevelésszociológia (*Erziehungssociologie*) között. De ha elnevezésekben nem, történetükben mégis markánsan elkülönülnek azok a szociológusok, akik többek közt az oktatást is vizsgálják, azoktól, akik az oktatást magát kutatják különféle szemlélettel és módszerekkel, többek közt szociológiával is. Utóbbiakról szól Sadovnik és Coughlan új könyve.

Ez a váltás az amerikai oktatás- és nevelésszociológiában valamikor az 1940–1960 közötti két évtizedben következett be. A fordulatot követni lehet az angol, kanadai és ausztráliai nevelésszociológiában is. Eltérően attól, amit mi Európában megtapasztaltunk és tudunk, az amerikai tanárképzés abban a két évtizedben vált felsőfokúvá. Tanárok természetesen képződtek korábban is – pontosabban kerültek ki az egyetemről a közoktatásba –, csak éppen pedagógiai képzettségük nem volt.

James Conant, a Harvard Egyetem rektora 1952-ben fogalmazta meg először azt, amit mi pedagógiai (később tanárképző) főiskolaként már 1945-től elkezdünk szervezni. Egy olyan *college*-ot, amelynek tanszékei a gyakran oktatott iskolai tantárgyakat egyetemi szinten tanítják, s amelynek alapozója, összefogója a velük együttműködő, őket koordináló pedagógia.

A további nehézséget – Amerikában legalábbis – az okozta, hogy „pedagógia” sem volt. Ez is európai találmány, pontosabban német. Ehelyett maradt a filozófia, a történelem és a szociológia, amelyek valamelyest érintették az oktatás és nevelés ügyét, s amelyekből előbb vagy utóbb összegyúrható lett az a bizonyos oktatáskutatás, ahogy ma itthon is ismerjük és föntebb már idéztük. (A pszichológia és a pszichológusok rég kiléptek az ilyen együttműködésekben, és önállósították magukat. Legföljebb az alkalmazásukra nyílt alkalom az akkor újonnan szerveződő *School of Education*-okban, amint ezt pl. Benjamin Bloom tevékenysége és az

által kialakított, mára klasszikusnak számító taxonómia mutatta.)

Ha tehát valaki manapság az „amerikai pedagógiát” próbálná bemutatni – mint ezt Leonard Waks teszi a rotterdami Sense Kiadó fölkérésére –, leginkább nevelésfilozófiai, neveléstörténeti és nevelésszociológiai összeállításokkal jelentkezhet. Waks sorozatában – amelyet az említett kiadó *Leaders in Educational Studies* (A pedagógia vezéralakjai) címen jelentet meg – pontosan ezt tette. Az eddigi kötetek között elsősorban nevelésfilozófiát, neveléstörténetet, kutatómódszertant találunk. Most pedig a nevelésszociológia jelent meg Sadovnik (a newarki Rutgers Egyetem professzora) és doktoranduszának szerkesztésében.

Szokatlan olvasmány. Mert nem első sorban tankönyv vagy ajánlott irodalom – Sadovnik ilyen is publikált már, *Sociology of Education: A Critical Reader* (Routledge 2007) címen –, hanem önéletrajzi gyűjtemény. A szerkesztő tizennyolc nevelésszociológus önéletrajzi írását közli azzal, hogy így bevezesse az olvasót egy jórészt ismeretlen világba. Ez a világ a mára elszüllyedt 1960-as évek világa. Küzdelmeivel, elkötelezettségével, útkereséseivel és örök érvényűnek hitt teljesítményeivel. A Coleman-jelentés, a Robin-jelentés, az angol munkáspárti Jackson és Marsden *Education and the Working Class* (1962) világa. S neveket még sorolhatnánk (annál is inkább, mert úgy tűnik, az emlékezők memóriájából többen is kiestek, pl. Chicagóból Robert Havighurst). Az 1960-as évek világa a Kennedy-gyilkosság, a vietnami háború, a *Hair* és a „virággyerekek”, az Európán is végigsöprő hallgatói mozgalmak, a prágai tavasz évtizede volt; mára történelem, annak sem a legfrissebb. Sadovnik könyve és a közreműködők írásai szerint ez az az évtized, amelyben az általuk művelt nevelésszociológia/oktatáskutatás megszületett.

Nevelésszociológiát és oktatáskutatást együtt említettünk itt, mivel ezek, az önéletrások tanúsága szerint, kéz a kézben jártak. A nevelésszociológiát az választotta el az oktatásszociológiától, hogy az egyiket a szociológiai intézetek professzorai és tanítványaik művelték – a másikat viszont a tanárképzésbe be- és kikerült, tanárképző intézetekben szocializálódott oktatók, szociológusok és nem szociológusok. E szervezeti kereteknek nagy jelentőségük volt a diszciplína fejlődésében, elhatárolásában, kapcsolataik, illetve ellentéteik alakulásában. Azzal, hogy szociológusok is megjelentek az amerikai pedagógusképzésben, új diszciplína formálódott ki. Az egyetemi szociológia (pl. Parsons és sokan mások) foglalkozhatott az oktatással mint a társadalmi mobilitás csatornájával, mint a szocializáció kitüntetett terepével, vagy mint a társadalmi legitimitáció meghatározó intézményével. A tanárképző intézetekben dolgozók – akik tudományos fokozatukat Chicagóban, a híres nevelésszociológiai doktori képzésben szerezték – belülről fedezték föl az amerikai oktatás világát.

Legtöbbször maguk is tanítóként vagy tanárként kezdték, ahogy az amerikai Epstein vagy Braddock, írja az angol Ball. Az iskola világa ragadta meg őket, amiből olyan művek származtak, mint Robert Dreeben és tanár felesége, Rebecca Barr forradalmi könyve, a *How Schools Work?* (1983), vagy azok az iskolamonográfiák, amelyek utána nagy divattá váltak (pl. Grant: *The World We Created at Hamilton High*, 1988). Az iskola világa korábban csak regények témája volt, zord angol vagy vidám amerikai regényeké. Mostan fölfedezték mint olyan terepet, amelyre a szociológia, a szociálpszichológia vagy a szervezetkutatások szemléletét és eszközeit is jól lehet, sőt nagyon is kell alkalmazni (az elsők között az angol Lambert és munkatársai *Manual to the Sociology of School* c.

könyve 1970-ből). Epstein az önéletrajzában elmeséli, mekkora élménye volt az első családlátogatás, utána más szemmel látta tanítványait az osztályban. A szociológusokat ezek az apróságok kevésbé érdekelték; ők filozófiai általánosításokban gondolkodtak, és konstrukcióikat statisztikai elemzésekkel támasztották alá. Az iskolában dolgozó tanítók és tanárok pedig nem látták a fától az erdőt. Szociológiailag iskolázott pedagógusok kellett ahhoz, hogy a gyakorlat tengerében a különlegességeket észrevegyék, és a törvényszerűségeket leírják.

Vagy ha nem tanítóként kezdték a pályájukat, akkor a szülei vagy nagyszülei voltak tanárok. Az iskola világa otthon kezdődött (Ball, Torres), vagy otthon is folytatódott (Sadovnik, Braddock). Mintha a pedagógus lét örökletes lett volna; egy életforma, amely akkor is ráragad az emberre, ha maga nem üzi a foglalkozást (de előbb-utóbb értelemszerűen mindnyájan üzték, ha nem középiskolában, akkor felsőfokon). Az élmények és tapasztalatok, amelyeket megírnak, könnyen visszavezethetők a családi otthonra, amelyben nevelkedtek, a családi vitákra, amelyeket vacsoraasztalnál vagy bizalmasan, négy szemközt folytattak. (Delamont említi anyját, a „cseh boszorkát”, Braddock az apját, aki tanár és afroamerikai létre sem örült a szegregációnak, mivel előre látta a szegregált iskolák bezárását és a fekete tanárok elbocsátását).

Ha már a családnál tartunk, említsük meg a nagyszülőket is, ahogy Gamoran, Ramirez vagy Brint külön is megemlékezik róluk. Talán nemcsak az írók életkora miatt – értelemszerűen a szenior nemzedékhez tartoznak –, hanem a nagyszülők valóságos hatása okán is, amit az ember csak életútjának felén túl kezd méltányolni. A nagyapák zömmel bevándorlók (Brint, Sadovnik, Delamont, Torres és még sokan). Bevándorlók, akik végigélték

Auschwitzot, vagy a dél-amerikai éhség, nyomor és kiszolgáltatottság elől menekültek egy jobb élet reményében. Mintha a nagyszülők – a rájuk való emlékezés – megtartó erő volna, amely meghatározza az életpályát, kijelöli a fő kutatási irányokat. (Miután végighallgatta Gamoran izgatott beszámolóját aktuális kutatásairól, a nagyapa csak annyit kérdezett: És mikor fogod megválaszolni A Nagy Kérdést?)

A Nagy Kérdéshez – mint ugyancsak Gamoran jegyzi meg – a kis kérdések megválaszolásán át vezet az út. (Esetleg nem oda vezet, mert mire az út végére érünk, kiderül, hogy mást találtunk ott.) Az önéletírók fő indíttatása éppen az 1960-as évek voltak. Mint a szerkesztők az összefoglalójukban megjegyzik, az 1960-as évek „keretezték be” az akkor pályára álló amerikai nevelésszociológus/oktatáskutató nemzedék tevékenységét; bár persze a tudományos teljesítmények mindig az egyén eredményei (kudarcai). Ezek az amerikai nevelésszociológusok/oktatáskutatók zömmel marginalizált fiatalok voltak, akik fölemelkedésüket többé-kevésbé jó felsőoktatásban keresték, és az egyetemi tanárképző intézetig jutottak. Első tudatos tapasztalataik azok a társadalmi kirekesztettségek és igazságtalanságok voltak, amelyeket személyesen átéltek, vagy családjukban, rokonságukban és szomszédságukban szereztek. Braddock leírja, hogyan fordult tudományos érdeklődése a gyerekek tanulási eredményeitől – az 1960-as évek pszichológiai tanuláselméleti és teljesítménymérései – a gyerekek tanulási lehetőségei felé. Brint elmondja, hogy hosszú ideig nem tudott igazi különbséget tenni szociális munka és szociológia között. Mind (csaknem mind) baloldaliak lettek. Halsey emelkedett szavaival: „Most, kilencvenes éveimben, elkötelezett etikai szocialistaként határozom meg magam... Ez az elköteleződés vezet oda, hogy a társadalom egy bizonyos formája mellett érveljek szen-

vedélyesen: egy jól informált civil társadalom aktív demokráciája mellett.” (106. o.)

Ez a baloldali elköteleződés teszi, hogy a nevelésszociológia/oktatáskutatás alapjait a szerkesztők Karl Marx, Emil Durkheim és Max Weber hármában jelölik meg. Durkheim természetes (bár korántsem társadalomjobbító szociológiát művelt), Weber érthető. Marx azonban már magyarázatra szorul: ő itt a baloldaliság és a forradalmak jelképe. Nem is annyira maga Marx, mint inkább a mozgalmak, amelyek jelképül választották őt és művét; valamint a neomarxista elkötelezettség, amely az 1960-as évekre rányomta a bélyegét. S ha már az eredeteknél tartunk, ebből a szerkesztői meghatározásból nemcsak a nevelésszociológia/oktatáskutatás baloldali elköteleződése látszik, hanem az is, hogy a nevelésszociológia és oktatáskutatás eredete Európára vezethető vissza. (Marx, Weber és Durkheim hármához Stephen Ball hozzáteszi Bernsteint, Youngot és Bourdieut, a kontinentális nevelésszociológia másik meghatározó hármását.)

Még akkor is, ha Európa, a kontinens bántóan hiányzik erről a térképről. Pedig az önéletírásokban minduntalan fölbukkan – ha másképp nem, egy csehországi anya, a bevándorló nagyapák vagy a spanyol és portugál nyelven beszélő szociológusok formájában (Delamont önmagában is lebilincselő szómagyarázatot fűz tanulmányának címéhez, amelyet portugálról „több keréken haladásnak”, azaz több lábon állásnak lehetne magyarázni, míg a brazil portugál nyelvben „teljes odaadást, erőfeszítést” jelent). Igaz, négyen a megszólaltatott tizenhét közül Angliából valók, de hát Anglia, tudjuk, legalább annyira kötődik a kontinentális Európához, mint amennyire nem. S valóban: egyedül az említett Ball önéletírásában merül föl visszatérően Franciaország és a francia szociológia. A német nyelvű szociológia hiányába még csak belenyugodnánk,

noha az említett „alapító atyák” közül kettő is német volt. Bármekkora kisugárzása volt is Európa északi és keleti felére, a transzatlanti régióban a német nevelésszociológia rendszerint említetlen marad. De a francia? Nem szólván másokról: olaszokról, közép-európaiakról? A nevek (Rosenbaum, Sadovnik, Schneider) benne vannak ugyan a kötetben. De az életpályák már nem kötődnek Európához – sőt inkább a Távolsághoz (Postiglione).

Hiányuk már csak azért is különös, mert a kiadó, amely vállalta a sorozatot és benne ezt a kötetet, maga is európai. Igaz, megszokhattuk, hogy az ismert holland (nemzetközi) kiadók – pl. az Elsevier – régóta úgy tesznek, mintha maga Hollandia is csak tévedésből volna a földrész térképén, valójában azonban a transzatlanti térséghez tartoznák. Nagy pedagógiai enciklopédiájukból (*International Encyclopedia of Education*) szintén hiányzik az európai nevek, kivéve az angolkét. Így hát, sajnos, Sadovnik és Coughlan remek kötete sem a nevelésszociológia/oktatáskutatás kialakulásába és fejlődésébe vezet be, hanem csak az amerikaiéba. Az amerikai egyetemi hallgatóság szinte kimeríthetetlen fölvevő piac; különösen, ha hozzászámoljuk mindazokat, akik angol nyelven publikálnak és tanulnak. Ez azonban egy okkal több, hogy mi, európaiak – különösen közép-európaiak – is számon tartsuk és nemzetközileg is megismertessük a teljesítményeinket.

Utóirat. Nehezen szántam rá magam ennek a könyvnek a recenzálására; gondolkodom, miért is. Talán az olvasói-szerzői elkényelmesedés miatt. Vagy talán azért, mert tartottam a szembesüléstől: mennyi minderről maradtam le azóta, hogy megírtam a *Nevelésszociológiát*. Aztán, hogy szerkesztői sürgetésre mégis kézbe vettem, Sadovnik könyve valósággal elragadott. Főntebb tettem egy-két élesebb megjegyzést a Sense Kiadóra, meg a szerkesztőkre,

akik főként amerikaiakat kértek föl ehhez a kötethez. Most azonban elárulhatom: kevésszer volt részem olyan élményben, mint ez a könyv. Már az első belelapozás után forogni kezdett velem a világ: hiszen ezt én is ismertem! Ezzel találkoztam, ezt hallgattam, ezt én is olvastam. A Coleman-jelentés az én pályám kezdetén is mint vezérlő csillag fénylett. Jackson és Marsden rövidre fogott könyvét a Penguin puha fedelű kiadásában (önmagában is történelem) én is fölvilanyozva olvas-

tam, akárcsak Stephen Ball. A könyvek, amelyeket az önéletírók fölidéznek mint „legkedvesebb szöveg”-eket, nagyrészt nekem is a legkedvesebb olvasmányaim voltak. A hatások, amelyekről beszámoltak – pl. az *urban education* kezdeti kutatása (Havighurst: *Growing Up in River City*, 1962) – az én későbbi érdeklődésemet is meghatározták. Sadovnik és Coughlan időutazásra hívott. És én örülök, hogy velük tartottam.